

פרק "9 וחצי"

גישות ביחס למאפיין האזרחי של המשטר הדמוקרטי

שימו לב!

תוכנו של פרק זה נובעת מהחלטת משרד החינוך להוסיף חומר לתכנית הלימודים. יש ללמוד פרק זה בין פרק 9 לבין פרק 10.

הדמוקרטיה מבוססת על מספר הנחות יסוד הקובעות כי האדם (הפרט) הוא ערך מרכזי, כי האדם הוא ייצור תבוני, כי העם הוא הריבון במדינה, כי המדינה מבוססת על אמנה חברתית ועוד¹. הנחות יסוד אלה מקובלות על כל התומכים ברעיון הדמוקרטי ובמשטר הדמוקרטי. עם זאת התומכים בדמוקרטיה נחלקים ביניהם ביחס לסוגיות רבות ומגוונות, בהן סוגיות תרבותיות, לאומיות וכלכליות.

אחת הסוגיות היסודיות השנויות במחלוקת בקרב התומכים ברעיון הדמוקרטי היא סוגיית המאפיין האזרחי של הדמוקרטיה. סוגיה זו נוגעת להגדרת האינטרס או האינטרסים שאותם נדרשת המדינה להדגיש. ניתן לחלק את העמדות הקיימות בסוגיה זו לשלוש גישות עיקריות:

☞ **הגישה הליברלית-אינדיבידואלית:** גישה זו מדגישה את האינטרסים האינדיבידואליים, כלומר את רצונותיהם של אזרחי המדינה כפרטים.

☞ **הגישה הרפובליקנית:** גישה זו מדגישה את האינטרס הכללי, כלומר את האינטרס של אזרחי המדינה כקבוצה אחת.

☞ **הגישה הרב תרבותית:** גישה זו מדגישה את האינטרסים הנפרדים של קבוצות תרבותיות נפרדות בחברה. להלן נרחיב על גישות אלה.

שימו לב!

שלוש הגישות אינן סותרות אלה את אלה. הן מקבלות את הנחות היסוד העומדות בבסיס הגישה הליברלית-אינדיבידואלית והן נבדלות רק בהדגשים.

1. הגישה הליברלית-אינדיבידואלית

התומכים בגישה זו מדגישים את האינדיבידואליזם כיסוד של המשטר הדמוקרטי, הנובע ישירות מתפיסת האמנה החברתית. הם סבורים כי על המדינה להדגיש את האינטרסים האינדיבידואליים של הפרטים המרכיבים את החברה. הם שואפים לכך שהמדינה תתמקד בהנחת תשתיות אשר יאפשרו לאזרחים להגדיר את האינטרסים הפרטיים שלהם, לפי מיטב הבנתם, ולקדם אותם באמצעים דמוקרטיים, באמצעות הכרעת רוב ותוך הקפדה על שלטון החוק. הם סבורים שעל המדינה לצמצם את מעורבותה החברתית בחקיקת חוקים שוויוניים, לאכוף את החוק באופן שוויוני, לייסד תשתיות הדרושות לפיתוח כלכלי (דוגמת שירותי דואר וכבישים), להגן על האזרחים מפני פלישה ועוד. הם דורשים

¹ להרחבה על הנחות יסוד אלה ראו פרקים 7 - 8.

שהמדינה לא תפעל לקידום אינטרסים קבוצתיים כלשהם ושתימנע מלהגדיר את האינטרס הכללי מעבר למינימום הנדרש לעצם קיומה של המדינה.

ניתן למצוא את ביטוייה של גישה זו בכלכלה (דרישה לכלכלה ליברלית¹), בתרבות (דרישה שהמדינה לא תפעל לקידומה של תרבות מסוימת²) ובתחומי חיים נוספים.

מבקריה של גישה זו מביעים חשש שעידוד קיצוני של האינדבדואליזם יגרום ליצירת תרבות אנוכית אשר לא תאפשר את התפתחותה של זיקה בין האזרחים. עצם קיומה של המדינה תלוי ברצונם של האזרחים. אך אם האזרחים יהיו מרוכזים באינטרסים הפרטיים שלהם באופן בלעדי, ולא יפתחו תחושת שייכות ליתר אזרחי המדינה, הם לא יסכימו לבצע שום פעולה אשר לא תעלה בקנה אחד עם האינטרסים האנוכיים שלהם ודבר זה עלול למוטט את המדינה. לדוגמה, אם כל האזרחים יהיו מעוניינים רק בטובתם הם, איש לא יסכים להתגייס לצבא והמדינה לא תוכל להגן על אזרחיה מפני פלישה.

תומכי הגישה הליברלית-אינדיבידואלית מכירים בכך שקיימת התנגשות אפשרית בין האינטרסים הפרטיים של האזרחים לבין עצמם (בין האינטרס של פרט אדם אחד לבין האינטרס של אדם אחר) וכן בין אינטרסים אלה לבין האינטרס הכללי. הם סבורים כי ניתן להתמודד עם התנגשות זו, ועם הסכנה הטמונה בה, על ידי איזון. המדינה נדרשת לאזן בין האינטרסים השונים ולאפשר את קידומם של האינטרסים השונים באופן מידתי. כלומר, יש למנוע את קידומם של אינטרסים פרטיים הפוגעים באינטרסים היסודיים של פרטים אחרים (כמו הזכות לחיים ולחירות) או באינטרסים הכלליים של החברה (כמו פגיעה בביטחון המדינה).

עמדה זו עולה בקנה אחד עם תפיסת האמנה החברתית בשני מובנים. מצד אחד – המדינה מכירה בקיומם של אינטרסים פרטיים ורואה בפעולה למענם דבר לגיטימי; מצד שני – האזרחים מכירים בכך שהחיים במדינה כרוכים בציות לחוקי המדינה, אשר מעוררים לעיתים את התנגדותם, בויתור על מימוש המלא של זכויותיהם ובכיבוד זכויותיהם של אחרים.

2. הגישה הרפובליקנית

גישה זו מקבלת את הנחות היסוד של הגישה הליברלית-אינדיבידואלית. עם זאת התומכים בגישה זו סבורים שאין להסתפק בהנחות יסוד אלה, שאותם הם תופסים כמינימליסטיות³, וכי על המדינה לפעול לקידומו של אינטרס כללי, מעבר לאינטרסים הפרטיים של האזרחים ואף במחיר של פגיעה אפשרית בהם. אינטרס זה, הנתפס כ"טוב המשותף", עשוי להיות חברתי (כגון הבטחת רמת חיים מינימלית לכל האזרחים), תרבותי (כגון חינוך שנועד לקדם ערכים תרבותיים מסוימים), אתני או אחר.

קידום האינטרס הכללי מחייב הקדשת משאבים כלכליים, חינוכיים ואחרים, קיומו של דיון ציבורי להגדרת האינטרס הכללי ומעורבות פוליטית של האזרחים בדיון הציבורי.

מבקריה של גישה זו מביעים חשש שקידום קיצוני שלה יפגע פגיעה מוגזמת ובלתי רצויה בחירויות הפרט ובקבוצות מיעוט. כך למשל עשויה החלטה להקדיש משאבים כלכליים, לקידום עניין תרבותי מסוים, לחייב הגדלת מיסים, אשר יוטלו גם על פרטים ועל קבוצות מיעוט אשר אינם שותפים לערכים התרבותיים שנקבעו על ידי קבוצת הרוב במדינה. במצב זה עשויה קבוצה אתנית מסוימת, הנהנית ממעמד של רוב, לנצל את יתרונה הדמוגרפי כדי לקדם את ענייניה הצרים, תוך ניצול משאביהם הכלכליים של קבוצות אתניות המהוות מיעוט במדינה.

תומכי הגישה הרפובליקנית מכירים בסיכון זה וסבורים כי ניתן להתמודד עמו באמצעות פעולה חינוכית. לדעתם ניתן למנוע מהרוב לנצל את כוחו באמצעות פיתוחה של "דת אזרחית". מדובר במעין "דת" חילונית, או תרבות פוליטית

¹ להרחבה על נושא זה ראו פרק 10.

² להרחבה על נושא זה ראו פרק 2.

³ מינימליזם = הסתפקות במינימום.

דמוקרטיה, שבבסיסה חינוך להכרה בהנחות היסודיות של הדמוקרטיה. הם סבורים כי חינוך כזה, אשר יתקיים לצד פעולתם הסדירה של מנגנוני הפיקוח והבקרה הקיימים במשטר הדמוקרטי, ימנע מהרוב מלנצל את עוצמתו הפוליטית באופן בלתי ראוי.

3. הגישה הרב תרבותית

גישה זו מקבלת את הנחות היסוד של הגישה הליברלית-אינדיבידואלית. התומכים בגישה זו, בדומה לתומכים בגישה הרפובליקנית, סבורים כי אל למדינה להסתפק בהנחות יסוד אלה, שאותם גם הם תופסים כמינימליסטיות. הם סבורים כי על המדינה לקדם אינטרסים נוספים, מעבר למינימום הנדרש על ידי הגישה הליברלית, אך הם דוחים את הקביעה כי אינטרסים אלה ייקבעו בהחלטת רוב, שכן החלטת הרוב עלולה לפגוע באינטרסים של קבוצות המיעוט. לתפיסתם על המדינה להכיר בקיומן של קבוצות תרבותיות ואתניות נפרדות, להתייחס להבדלי התרבות והאינטרסים באופן שוויוני, ללא קשר למשקלן היחסי של הקבוצות השונות באוכלוסייה, ולראות את שאיפתן לקידום אינטרסים נפרדים כדבר לגיטימי. הם סבורים כי פעולה באופן זה תבטא באופן נכון יותר את עקרון השוויון, שהוא אחד מיסודות הדמוקרטיה, ויאפשר לבני האדם לבטא גם ערכים שאינם נגזרים באופן ישיר מזכויות הפרט.

מבקריה של גישה זו סבורים שמימוש קיצוני שלה עלול ליצור שתי בעיות מרכזיות:

☞ **פגיעה בזיקה האזרחית למדינה:** התמקדות בלתי מידתית של הקבוצות התרבותיות באינטרסים הצרים שלהן עלול לפגוע ברגש הזיקה של חבריהן כלפי המדינה ואף להביא לבסוף להתפוררותה.

☞ **פגיעה בזכויות הפרט:** מיקוד ענייני של הקבוצות בתרבותן עלול לפגוע בזכויות האדם של חבריהן באופן בלתי מידתי. המדינה עשויה, למשל, לאפשר לקבוצה דתית מסוימת לדרוש מחבריה לציית לחוקי הדת, תוך התעלמות מוחלטת מעמדתם של פרטים בקבוצה ביחס לדת, אשר חלקם אינם מאמינים בה.

תומכי הגישה הרב תרבותי מכירים בסיכונים אלה. הם סבורים, בדומה לתומכי הגישה הרפובליקנית, כי ניתן להתמודד עם סיכונים אלה באמצעות פעולה חינוכית, באמצעות פיתוחה של *דת אזרחית* (ראו תת פרק 2 לעיל). תרבות פוליטית דמוקרטית תמנע מקבוצות המיעוט לפגוע באופן בלתי מידתי בזכויות הפרט של חבריהן ותעודד אותם לפתח זיקה כלפי המדינה.

בקצרה – מה למדנו בפרק זה?

קריטריון להשוואה	הגישה הליברלית-אינדיבידואלית	הגישה הרפובליקנית	הגישה הרב תרבותית
גורם משותף	אימוץ מלא של הנחות היסוד של המשטר הדמוקרטי.		
מהו האינטרס שאותו המדינה צריכה להציב במרכז?	האינטרסים הפרטיים של אזרחי המדינה.	האינטרס הכללי.	האינטרסים של קבוצות תרבותיות.
מי מגדיר את האינטרס?	כל אזרח קובע את האינטרס שלו בעצמו.	אזרחי המדינה, באמצעות הכרעת רוב.	כל קבוצה תרבותית קובעת את האינטרס שלה.
טיעון מרכזי	משטר מינימליסטי משרת בדרך הטובה ביותר את הנחות היסוד של הדמוקרטיה.	על המדינה לאפשר לאזרחיה לקדם גם ערכים שאינם נגזרים מהנחות היסוד הדמוקרטיות. ערכים אלה יקבעו, בהכרעת רוב דמוקרטית, על ידי אזרחי המדינה.	על המדינה לאפשר לאזרחיה לקדם גם ערכים שאינם נגזרים ישירות מהנחות היסוד הדמוקרטיות. על המדינה להתייחס לערכים נוספים אלה באופן שוויוני ואל לה להעדיף את הערכים שבהן מחזיקה קבוצת הרוב.
ביקורת	מימוש קיצוני של גישה זו עלול לפגוע באינטרס הציבורי ובמקרים קיצוניים אף למוטט את המדינה.	מימוש קיצוני של גישה זו עלול לפגוע באופן בלתי מידתי בזכויות הפרט והמיעוט.	מימוש קיצוני של גישה זו עלול לפגוע באופן בלתי מידתי בזכויות הפרט, באינטרס הציבורי ואף למוטט את המדינה.
התמודדות עם הביקורת	המדינה נדרשת למנוע את קידומם של אינטרסים פרטיים הפוגעים באינטרסים היסודיים של פרטים אחרים או באינטרס הכללי של החברה.	חינוך <i>לדת אזרחית</i> ימנע מהרוב לנצל את עוצמתו הפוליטית באופן בלתי ראוי.	חינוך <i>לדת אזרחית</i> ימנע מקבוצות המיעוט לפגוע באופן בלתי מידתי בזכויות הפרט של חבריהן ויעודד את האזרחים לפתח זיקה כלפי המדינה.